

ԸՆԴԱՐՁԱԿ ՏԱՐԵՑՈՅՑ Ս: Փ. ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԻՒԱՆՈՒՆՈՅԻ, Նոր շրջան, Ը. տարի, 1932: Կազմեց Թ. Ազատեան: Կ. Պոլիս, սպ. Յ. Մ. Սէթեան, [1931], 8⁰, էջ 328 + 24: Գինն՝ տոլար 1.50:

Կ. Պոլսոյ Ս. Փրկիչ Ազգային Հիւանդանոցի հարկւրամեակին նուիրուած է այս հատորը, խմբագրութեամբ Թ. Ազատեանի:

Պէջճեան Ամիրայի, Հիւանդանոցի հիմնադրին նկարը կը զարդարէ Տարեցոյցիս ճակատը, դիտելու հարկը տարի յետոյ իր հիմնարկութեան կեանքն ու արդիւնքները, բարեգործիչներն ու բարեգործեալները: Ո՛րչափ հիւրեր պատսպարեց այս հիմնարկութիւնն իւր յարկին ներքեւ, քանի՛ եւ քանի՛ թշուառներու եւ ցաւազարներու մատակարարեց սփոփանք եւ մխիթարութիւն: Ազնիւ Սամարացւոյն օրինակը խթան եղած էր մեր նախնիներուն դար մը յառաջ, եւ դանուած էին յաջորդները բարենախանձ հանդիսանալու գթառատ հանդէպ նոյն յարկին. եւ այսպէս պահպանեց ահա իւր գոյութիւնը Հիւանդանոցս դար մը բովանդակ: Կը մնայ պարտք նոր սերունդին երեւցնել նոյն եղբայրասէր, ընկերախնամ առաքինութիւններն իրենց վրայ, պահպանելու եւ շարունակելու այն գործը, որուն սկիզբը դրին մեր նախնիք եւ աւանդ հասցուցին մեզի իրբեւ ժառանգութիւն: Աւելի քան երբեք այժմ կարիքն ունի Ազգը բարեգործուելու, եւ ինքնօգնութիւնն է որ պիտի հայթհայթէ կարեւոր դեղն եւ միջոցները: Փրկչական անունը, որով միլըրտած են առաջին հիմնադիրները Հիւանդանոցս, եւ որ այնքաններու ջանքեց հողեկան եւ մարմնական մխիթարութիւն, պէտք է արծարծէ նաեւ նոր սերնդեան սրտին մէջ քրիստոնէական զգածուններ, որով միայն պիտի ազնուանայ մարդկայինը եւ սրբանայ ազգայինը:

Սրտաբուզիս եւ օրհնութիւնաբեր խօսքերը, որոնք արտայայտուած են հարիւրամեակիս առթիւ Վեհաշնորհ Սահակ Բ. եւ Բարգէն Ա. Կաթողիկոսներէ, ինչպէս նաեւ Արհիպատիս Մեսրոպ, Թորգոմ պատրիարքներէ եւ Սորէն, Ստեփան, Գէորգ Սրբազաններէ (հմմտ. էջ 7—22, 194—200) բաւական են արդէն արթնցնելու ոգեւորութիւն եւ սէր զէպի Մեծ Հիմնարկութիւնս:

Մտքագիրը Թ. Ազատեան գիտցած է յորելինական հատորիս տալ նաեւ հետաքրքրական բովանդակութիւն խնամեալ դասաւո-

րութեամբ, ուր «ոգեկոչուած են» հին գրողները եւ հրաւիրուած նորերը: Բազմաթիւ անտիպ հատուածներ հին գրողներու հիւսուած են ի մի նորերու հետ եւ կազմած մարզարտեսայ շարոցներ: Պիտի յիշեմ Ուսումնաթերթիս ընթերցողներու համար՝ Հ. Ասատուրի՝ Մ. Գարագաշեան (էջ 59—61), Սմբատ Դաւթեանի «Թրքահայ թատրոնը» անտիպ երկասիրութենէն հատուածներս՝ «Ժողովրդային դրօսանքներ» եւ «Եւրոպական թատրոնը Թուրքիոյ մէջ» (էջ 78—89), Տատեան Գերդաստանի անցեալէն», հանուած հին յուշագրքէ մը (էջ 90—100). Մ. Եպ. Նշանեան՝ Նալեան Յակոբ Պատրիարքի նշամակը (1750էն ուղղուած Երուսաղէմէն առ Գանձակեցի Կաւրայեա Վարդապետ ի Կ. Պոլիս, էջ 108—111). Կ. Բաւմաջեան՝ ԺԱ. դարու հայ բժիշկներ ըստ Ամիրտովլաթի¹ (էջ 112—115). Օր. Մ. Բաբայեան՝ Յուշիկներ Կոմիտաս Վարդապետի շուրջ (էջ 130—137). Ա. Չօպանեան՝ Արօրին ու Տատրակին առակը (էջ 138—141). Արմենակ Սագրեան՝ ԺԹ. դարու Սուլթաններու հայ մանրանկարիչները եւ Թուրք իշխանուհի մը մանրանկարը (էջ 144—148). Տօքթ. Ա. Մեգպուրեան, Ետի Գուլէ, Հիւանդանոց եւ Կանկառ (էջ 202—208). Արաւ Յ. Պետրոսեան՝ Հայ բեմը Եւրոպայի մէջ. ուրուագիծ 1923—1931ի (էջ 209—214). Այվադովքիի նկարահանող Պոլսոյ մէջ (էջ 218—220):

Ընդարձակ Տարեցոյցը իւր այս բազմազան բովանդակութեամբ եւ նիւթերու յորինուածական համադրութեամբ, նաեւ ճոխա-

¹ Բաւմաջեան հոս քանի մ'անձնօրէին թոյլ տուած է իր գրչին, նկատմամբ Ահարոն բժշկի եւ իր որդոց: «Հ. Ղեւնդ Վ. Յովնանեան ... ՈՁԱ. (= 1231) թուականն իրաւամբ սրբագրած է (Հետազօտ. եր. 420, ծան.) ի ՆՁԱ. (= 1032). որով Ստեփանոս եւ ձօսին կ'ըլլան ԺԱ. դարէն» (էջ 114): Յովնանեան ժամանակագրական կարգ փնտելով Ամիրտովլաթի յիշած բժիշկներու ցուցակին մէջ, յատկապէս Գեղին բժիշկին ժամանակը ստուգելու համար, առաջարկած էր այսպիսի սրբագրութիւն: Բայց Բաւմաջեան կ'ընդունի թէ Ամիրտովլաթ «ժամանակագրական ու ճիշդագրական կարգ մը հաստատելու համար» որ եւ է մտադրութիւնն չէ ունեցած (էջ 115): Հետեւաբար ինքնին կը մերժէ Յովնանեանի առաջարկութիւնը, եւ այն շատ «խրաւամբ»: Ուստի եւ Ահարոն բժիշկի եւ իր որդիքը՝ վաղամեծիկն Միքայէլ եւ ձօսին եւ Ստեփանոս բժիշկները ծագեալ են ԺԳ. դարու առաջին կէսին, 1231էն յառաջ եւ ետքը: Ամիրտովլաթ ունեցած է աչքի տալ Ստեփանոս բժիշկի «մտղի» բժշկարանը, կից օրինակուած հնազանդ բժշկական դրութիւններուն հաւաքածոյքին հետ: ասիէ ծանօթ եղած են իրեն Ահարոն եւ ձօսին: Ստեփանոս բժիշկի եւ անոր հաւաքածոյքի մասին պիտի խօսիմ այլուր ընդարձակ:

ցած պէտքէս նկարներով, կը բանայ գրադէտներու առջեւ սեղան մը բազմախորտիկ եւ վայելչազարդ, որ պիտի գոհացնէ, ինչպէս կը յուսանք, ամէն ճաշակ:

Հ. Ն. Ա.

ESSAD-BEY, Der Kaukasus, seine Berge, Völker und Geschichte. Berlin, Deutsche Buchgemeinschaft, [1931], 8⁰, էջ 340. Գինն՝ RM. 4.90.

Գաղտնիքներու աշխարհ մըն է Կաւկաս. ո՞վ կրցած է բարձրանալ անոր մշտածին գագաթները, կամ խորանալ անոր անլոյս խորածորերը: Դարեր շրջան առած են հոն. ազգեր ծնած են, ազգեր կուլ եկած: Իրբեւ հօր պարիսպ մը կանգնած Եւրոպայի եւ Ասիայի միջեւ՝ տեսած է իւր ոտքերուն առջեւ փշրուած, ջախջախուած ազգ եւ ազինք: Ու իր խուլ ձորերը, բարձրաբերձ լեռները եղած են ապաստանարան ջախջախ ազգերու մնացորդներուն, որոնք դեռ այսօր կը պահպանեն իրենց նաեւ գոյութիւնը կեանքի եւ մահուան անդադար պայքարի մէջ:

Գիտութիւնը դեռ չէ թափանցած այս խորածորերը. անմատոյց են դեռ սարերն եւ սարաւանդները. ուր սակայն կ'ապրի կեանքը հինաւուրց անանդութիւններով, սովորութիւններով, բարքերով, բազմազան եւ բազմաբնու:

Նշոյլ մը լոյսի կ'արձակէ այդ գաղտնիքներու աշխարհը Էսադ-Բէյ (այն ինքն է Leo Noussimbaum), եւ կը պարզէ, կը նկարագրէ, ինչպէս շարժապատկերի մէջ՝ կենցաղը, սպրեւիտները ժողովուրդներու, որոնց շատերուն անունն անգամ լսուած չէ լայն շրջաններու մէջ: Առաջնորդ մը կը ներկայանայ Էսադ-Բէյ, որուն իմաստութեան վստահարար կարող ենք յանձնուիլ անվտանգ բարձրանալու եւ խորասուզուելու Կաւկասեան լեռնաշխարհի սարերն ու սորերը:

Առաջին աշխարհը Մեծ Լեռան ստորտը Հայաստանն է, որ տարածուած հսկային ոտքերու առջեւ, դէպի սարաւանդ վերելքի մուտքը կը բանայ: Հին քաղաքակրթութեամբ աշխարհ մը կը գտնէ հոն, որ հակառակ բարձունքէն անդադար հոսող բիրտ լեռնահաններու ասպատակութիւններուն՝ սովորն, աշխատասէր ժողովրդեան անխոնջ ճիւղերով կը պահէ կը պահպանէ իւր մշակոյթը: Եւ եթէ չի յաջողիր այս ժողովրդեան միշտ

բուսցնել ծաղիկ ազգերու վարուն ճանապարհին վրայ, բայց ունի ժողովուրդն հանձարը, իր հայրենիքէն դուրս ալ ծաղկալից պտղաբեր զարգանալու: Այս տեղ կ'արձանագրէ Էսադ-Բէյ հայ տաղանդին ստեղծագործ ոյժը այն աշխարհներու մէջ ուր հողմաւար հասած է հայը եւ վայելած անդորութիւն եւ գտած ազատ ասպարէզ զարգացրելու իւր մտաւոր կարողութիւնները:

Սահմանակից աշխարհն է Աղուանքը, Սիւնեաց հետ, ուսկից կը բարձրանայ ճանապարհը դէպի ձորայ պահակը (Գերբենդ) եւ կը բացուի Դաղխաստանի վրայէն հիւսիսային Կաւկաս, ուր Կողակներու, Չէրքէզներու, Չէչէններու, Խեւսուրներու եւ այլ բազմազան ցեղերու հայրենիքն է. եւ այսպէս միւսանգամ վայրէջքով կը հասնի ստորոտ, ուր վրաստանը կը տարածուի բուսաշատ եւ մշտականաչ, թրջելով իւր քղանցքները Սեւ ծովի ալի ջրերու մէջ:

Ամէն տեղ լեռներ, հովիտներ, խորածորեր, ամէն տեղ նոր ժողովուրդներ, նոր լեզուներ, անծանօթ կենցաղով, անյայտ ծագումով: Մեր առաջնորդին ճարտարութիւնն է, որ հմայիչ եւ խօսուն արտայայտութեամբ ընծայելով կարկառուն կարեւորը, նկարագրականը, հետաքրքրաշարժը՝ անզգալի կը դարձնէ ճանապարհին դերբուկութիւնը, վերելքին եւ վայրէջքին անհարթութիւնները եւ բաղուակաձեւ կաճաններէ կը հանէ միւսանգամ լայն եւ լուսաւոր ճանապարհը:

Ոչ իրբեւ մասնագէտ եւ ոչ ալ Կաւկասեան լեռներու եւ ժողովրդներու ամբողջական նկարագրութիւնը ներկայացնելու նպատակով խօսք առած է Էսադ-Բէյ, այլ ժողովրդական լայն խաւերուն քողովներ ընել փորձած է Կաւկասը, գրգիռ տալու հետաքրքրուողներու՝ մխելու աւելի խորքը, աւելի լուրջ եւ մասնագիտական ուսումնասիրութեամբ լուսաւորելու անլոյս փորերու, ձորերու, սորերու ծոցերը: Եւ մենք պարտական ենք շնորհակալութիւն միայն յայտնել այն բազմադիմի ծանօթութիւններուն համար, զորոնք ի մի հաւաքած եւ մատչելի դարձուցած է նա այնքան դիւրընկալ պատմութեամբ:

Դժուարին է հաւատալ, եթէ ամէն նկարագրութիւն անձնական զննութեան արդիւնքն է: Գլխաւորաբար ուսական աղբիւրներու պարտական է հեղինակը իւր պատմա-